

Н.Б. Іваницька,
кандидат філологічних наук, доцент
(Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ)

ВИРАЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ МІКРОДЕНОТАТІВ ІЗ ОЗНАКОЮ "ДЕЛІМІТАТИВНІСТЬ" УКРАЇНСЬКИМИ ДІЄСЛОВАМИ У ЗІСТАВЛЕННІ З АНГЛІЙСЬКИМИ ВІДПОВІДНИКАМИ

У статті подано результати зіставного аналізу українських дієслів, які виражають процесуальні денотати (мікроденотати) із ознакою "делімітативність", та їхніх англійських відповідників.

Обґрунтовано денотативну (онтологічну) властивість процесуального денотата із ознакою "делімітативність". Встановлено системні закономірності кореляції українських та англійських мовних структур, які досліджено у проекції на денотат як третій член порівняння (tertium comparationis).

Центральне місце в дослідженнях із компаративістики завжди відводиться слову у його багатоаспектних і різнорівневих інтерпретаціях (О.О. Потебня, О.М. Пешковський, Д.М. Овсянико-Куликовський, В.О. Богородицький, О.О. Шахматов, Н.Ю. Шведова, А.О. Золотова, О.С. Мельничук, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, В.С. Перебийніс, М.П. Кочерган, Н.Д. Арутюнова, А.П. Загнітко, С.О. Соколова, Н. Озерова, А.П. Муховецький, Ю.О. Жлуктенко, В.Н. Манакін та ін.). Аналіз об'ємної літератури, узагальнень дослідників стосовно проблемних питань компаративного вивчення мовних систем засвідчують, що головними засадами класифікаційних систем у різноаспектному дослідженні слова є загалом такі: денотативна, парадигматична і синтагматична.

Останнім часом виразною є орієнтація на денотативний принцип вивчення виражальної системи мовних одиниць, що простежується в концепціях О.С. Кубрякової, Н.Д. Арутюнової, І.В. Арнольда, І.Р. Вихованця, С.О. Соколової, О.С. Селіванової, Л.О. Пустовіт, Л.І. Мацько, В.М. Манакіна, В.І. Кононенка, Н.Л. Іваницької, В.В. Жайворонка, О.О. Тараненка, М.І. Голянич, Ф.С. Бацевича, М.Я. Плющ, К.Г. Городенської, П.С. Дудика, Н.І. Бойко, В.В. Левицького, І.В. Корунець, Л.Г. Верби, В.І. Карабана та ін.

Метою дослідження є встановлення системних закономірностей кореляції українських та англійських мовних структур, якими виражаються процесуальні мікроденотати з ознакою "делімітативність".

Об'єктом дослідження, результати якого подано в статті, є зіставний аналіз дієслів української мови та їхніх англійські відповідники у їхній проекції на денотат як "третій член" зіставного аналізу (tertium comparationis) [1: 10].

Предметом дослідження є сукупність виражальних засобів процесуальних мікроденотатів із ознакою "делімітативність" в українській та англійській мовах.

Дослідження виконано на **матеріалі** дієслів та дієслівних словосполучень, відібраних із тлумачних та перекладних українсько-англійських та англо-українських словників [2; 3; 4].

Аналіз проведено у денотативно-словесному форматі вивчення дієслівних систем української та англійської мов, який передбачає залучення відомостей про дериваційні особливості українських дієслівних номінацій у їхній проекції на інваріантні процесуальні денотати та виділені в цих межах їхні основні мікроденотати [5: 44-50].

Частковими **завданнями** аналізу були такі:

а) обґрунтувати денотативну (онтологічну) властивість процесуального денотата з ознакою "делімітативність";

б) систематизувати мікроденотати у сфері інваріантних процесуальних денотатів "дія", "процес", "стан", що характеризуються ознакою "делімітативність";

в) відібрати із українських словників дієслова, які виражають мікроденотати із ознакою "делімітативність", та виявити в них форми вираження цих мікроденотатів;

г) за допомогою англійських перекладів, зафіксованих у Великому українсько-англійському словнику [2], провести зіставний аналіз таких номінацій, орієнтованих на денотат (мікроденотати) як "третій член" (tertium comparationis) в українській та англійській мовах, та зробити висновки.

Оскільки денотат як константа береться за вихідну позицію зіставного вивчення виражальних засобів української та англійської мов, то в його визначеність неодмінно включаємо також фазовість, яка реалізується в часових координатах (початку, тривання, завершення, обмеженості чи необмеженості дій, станів, процесів).

Процесуальний денотат постає як "третій член" зіставного вивчення українських та англійських дієслівних систем у сукупності його змістових (семантичних) та виражальних (формальних) ознак, що являють собою два взаємозв'язані макрокомпоненти дієслівної категорії процесуальності [6].

Семантичний макрокомпонент реалізується в чотирьох групах інваріантних денотатів: процесуальний денотат – діяльність (дія), процесуальний денотат – стан, процесуальний денотат – процес, процесуальний денотат – відношення. Кожен із цих денотатів постає як сукупність мікроденотатів, у проекції на які проводиться зіставлення їхніх виражальних засобів в українській та англійській мовах.

Конкретизована система мікроденотатів (напр., "суб'єктна дія – мовлення", "каузована на об'єкт фізична дія", "процесуальний стан – буття", "процесуальне відношення частина / ціле" і т.д.) дає можливість на основі спільних більш конкретних диференційних ознак розмежовувати й зіставляти їхні виражальні засоби в обох

мовах. Об'єднання дієслів за ознакою проєкції на спільний мікроденотат, зрозуміло, носить дещо умовний характер, оскільки кожна з лексем позначена як формальними, так і семантичними особливостями.

У науці останнім часом з'явилося чимало праць, у яких такі дієслівні особливості розглядаються в аспекті категорійних видорозрізнявальних значень, з одного боку, та родо- чи способовизначальних, – з іншого (Ю.С. Маслов, О.В. Бондарко, А.П. Грищенко, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, С.О. Соколова, Н.М. Мединська). Тенденція виділення родів дієслівної дії як різних об'єктивних ознак перебігу дії з-поміж загальної категорії аспектуальності, окрім усього іншого, включає в перелік визначальних характеристик самого поняття "роди дії" також суттєву ознаку – результативність дії в її кількісних вимірах.

Важливим чинником у класифікації номінацій у проєкції на процесуальні денотати (мікроденотати) нам видається час як загальна категорія буття і як специфічна загальнодієслівна категорія, що розвивалася на денотативно-онтологічній основі віднесення процесуальності в площину основних темпоральних координат "тепер (now) – минуле (past) – майбутнє (future)". Водночас темпоральне обмеження процесуального денотата часто не вписується в ці традиційні виміри, в результаті чого, як відомо, розмежовують теперішній (постійний), теперішній (тривалий), давноминулий, минуло-майбутній та ін. часи, які у денотативно-словесному аспекті конкретизують, доповнюють, розширюють значеннєві варіанти цієї дієслівної категорії із властивими кожній мові виражальними засобами та формами.

Такою часовою деталізацією дій, процесів, станів є т.зв. "делімітативність" (обмежувальність). Пор., напр., укр. *Він сумував і Він посумував*. Дієслово *сумував* виражає мікроденотат "процесуальний стан людини" як постійну процесуальну ознаку, віднесену в площину минулого. На відміну від цього, дієслово *посумував* виражає видозмінений мікроденотат, що може кваліфікуватись як "темпорально обмежений процесуальний стан людини" (*посумував трохи, посумував деякий час, посумував кілька днів*), або навіть як протилежність першого (*Він посумував → Він перестав сумувати → Він більше не сумує*). Те ж саме: укр. *Він сумуватиме і Він посумує* (*посумує якийсь час → перестане сумувати → більше не сумуватиме*). Отже, мікроденотат "процесуальний стан людини" видозмінюють не лише загальні часові координати, але й онтологічно увиразнена частковість стану, який обмежують його часові виміри.

Делімітативність (часова обмеженість) властива денотатам, які характеризуються внутрішньою тривалістю і водночас темпоральною обмеженістю дії чи стану: укр. *погрімимі* – англ. *to thunder, to roll (for some time)*, (перен.) *to rattle, to roar (a little), to rumble, to peal (for a while)* [2: 450].

Делімітованість як суттєва ознака процесуального денотата виявляється в таких мікроденотатах:

- суб'єктна діяльність – фізична дія: укр. *nonпpацювaти* – англ. *to work a little* [3: 443]; укр. *пoчитaти* – англ. *to read a little (for a while)* [3: 470];
- суб'єктна діяльність – звучання: укр. *пoшeнoмимі* – англ. *to whisper for a while* [3: 483]; укр. *пoшeнтaтиcя, пoшeнoмaтиcя, пoшeнoмиміcя* – англ. *to whisper a little; to make a noise for some time* [3: 484];
- суб'єктна діяльність – буття: укр. *пoгpатиміcя* (про дитину) – англ. *to play a little (for a while), to gamble for a while* [3: 450];
- суб'єктна діяльність – різноспрямований рух: укр. *пoкpужитиміcя, пoкpужляти* – англ. *to circle for a while* [3: 459]; укр. *пoлiтaти* – англ. *to fly for a while* [3: 461]; укр. *пoбiзaти* – англ. *to run a little (for a while)* [3: 443]; укр. *пoїздити* – англ. *to drive some time* [3: 456]; укр. *пoтинятиміcя* – англ. *to ramble, to stroll for some time* [3: 478];
- суб'єктна діяльність – мовлення: укр. *пoгoвopимі* – англ. *to talk a little, for a while* [3: 449]; укр. *пocпeрeчaтиміcя* – англ. *to argue, to debate a little, for a while* [3: 503]; укр. *пoбaзiкaти* – англ. *to chat a little* [3: 443], *to wag one's tongue for some time* [3: 443];
- каузована на об'єкт діяльність –
  - а) фізична дія: укр. *пoкoпaти* – англ. *to dig a little (for a while)* [3: 402]; укр. *пoчyхaти* – англ. *to scratch a little* [3: 432];
  - б) фізіологічна дія: укр. *пoсмiшимі* – англ. *to make one's laugh a little* [3: 445];
  - в) інтелектуальна дія: укр. *пoбaвимі* (дитину) – англ. *to amuse, to entertain, to divert a little* [3: 4]; укр. *пoкpитикувaти* – англ. *to criticize a little* [3: 443]; укр. *пoвeceлимі* – англ. *to cheer, to gladden a little* [3: 445];
- каузована на об'єкт діяльність – мовлення: укр. *пoгpимaти* – англ. *to shout at one, to scold a little* [3: 450];
- суб'єктний фізіологічний стан людини: укр. *пoгoлoдyвaти* – англ. *to starve (to suffer from hunger) for some time* [3: 450]; укр. *пoчнaти* – англ. *to sleep, to have a (short) nap, to take a (short) sleep, to sleep a little (for a while)* [3: 432]; укр. *пocпiвaти* – англ. *to sing for a while* [3: 475];
- суб'єктний психічний стан людини: укр. *пoгoрювaти* – англ. *to grieve for some time* [3: 450]; укр. *пoдocaдyвaти* – англ. *to be displeased (with) for a while, to be vexed (annoyed) (by) for a while* [3: 453]; укр. *пoтeпpнимі* – англ. *to have a little patience* [3: 478];
- суб'єктний стан предмета: укр. *пoблискyвaти* – англ. *to gleam from time to time* [3: 443]; укр. *пocумyвaти* – англ. *to grieve, to sorrow a little (for some time), to be sad for some time* [3: 477];
- суб'єктний стан – буття: укр. *пoзoчmювaти* – англ. *to stay for a while, to be on a visit for some time* [13: 450]; укр. *пocтoяти* – англ. *to stand for a while* [3: 477].

Такий зіставний аналіз українських дієслів та їхніх зафіксованих у перекладних словниках англійських відповідників засвідчує системну кореляцію виражальних засобів процесуальних денотатів та мікроденотатів із ознакою "делімітативність" такими чинниками: а) обом зіставляваним мовам властива ознака часової

обмеженості в процесуальних денотатах дії та стану; б) більшою мірою ця ознака виявляється в денотатах стану, зокрема в мікроденотатах "суб'єктна діяльність – дія".

В обох зіставляваних мовах ознака "делімітативність" експлікується відповідними виражальними засобами. Зіставлення засобів вираження делімітативної ознаки у різних мікроденотатах показує, що вони є суттєво відмінними. В українській мові такою типовою формою вираження виступає префікс **по-**, що формально об'єднує українські дієслова у спільний лексико-граматичний клас як номінації відповідних мікроденотатів із спільною ознакою "делімітативність".

Морфологічний синтетизм вираження цієї ознаки в українській мові корелює із системним аналітизмом англійської мови, в якій для майже абсолютного вираження процесуальних мікроденотатів із ознакою "делімітативність" вживаються прислівникові конструкції *a little, for a while*, що супроводжують відповідні дієслова.

Типовий засіб вираження делімітативності в обох мовах розкриває семантико-граматична властивість дієслів, що виявляється у їхній релятивності, тобто неспроможності реалізувати семантику власним фонемним складом. Найповніше цю ознаку виявляють українські дієслова з префіксом **по-**: *походити* (якийсь час), *поговорити* (якийсь час), *посумувати* (якийсь час) і т.д., у яких цей префіксальний формант виявляє формальну закріпленість за вираженням релятивної природи таких дієслів. Темпоральні конструкції з відтінком міри і ступеня як компенсатори семантики є обов'язковими придієслівними формально-граматичними елементами дієслівних словосполучень і обов'язковими придієслівними компонентами реченнєвої структури: укр. *попрацювати* (рік, два місяці, трохи) – англ. *to work* (during a year, for two months, a little).

Ця типова спільність дієслів (їхня релятивність), що її ілюструють еквівалентні синтагматичні ряди в обох мовах, виявляється в префіксальних формах українських дієслів (із префіксом **по-**), супроводжуваних адвербіальними структурами із значенням обмеженої темпоральності чи її відтінком міри та ступеня, та у англійських безпрефіксальних дієслівних формах, що їх постійно супроводжують обов'язкові адвербіальні компоненти (*a little, for a while, for certain time*).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Жлуктенко Ю.О. Аспекти контрастивної лексикології // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 2-8.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.
3. Великий українсько-англійський словник (Comprehensive Ukrainian English Dictionary) / Уклад. Є.Ф. Попов, М.І. Балла. – 4-е вид., випр. та доп. – К.: Чумацький Шлях, 2006. – 704 с.
4. Толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание: Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы / Под ред. Л.Г. Бабенко. – М.: АСТ Пресс, 1999. – 704 с.
5. Іваницька Н.Б. Співвідношення дієслівних найменувань процесуальних денотатів в українській та англійській мовах // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 44-53.
6. Іваницька Н.Б. Система значеннєвих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 62-68.
7. Городенська К.Г. Дієслово // Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 217-297.
8. Загнітко А.П. Дієслівні категорії в синтагматичі і парадигматичі. – К.: НМК ВО, 1990. – 132 с.
9. Калько М.І. Аспектуальність і дієслівна полісемія. – Черкаси: Брама, 2002. – 143 с.
10. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов. – К.: Либідь, 1995. – 238 с.
11. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. – К.: Академія, 2006. – 324 с.
12. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
13. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 2003. – 283 с.

Матеріал надійшов до редакції 21.04. 2008 р.

Иваницкая Н.Б. Выражение процессуальных микроденотатов с признаком "делимитативность" украинскими глаголами в сопоставлении с английскими единицами.

В статье представлены результаты сопоставительного анализа украинских глаголов, выражающих процессуальные денотаты (микроденотаты) с признаком "делимитативность", и их английских коррелятов.

Обосновано денотативную (онтологическую) природу процессуального денотата с признаком "делимитативность". Установлены системные закономерности корреляции украинских и английских языковых структур, которые исследовались в их проекции на денотат как третий член сравнения (tertium comparationis).

Ivanytska N.B. Comparative Explication of the Processing Microdenotatum with Meaning "Delimitation" by Ukrainian and English Language Means.

The article presents the results of the comparative Ukrainian and English language means analysis, which express microdenotatum marked with delimitation. The ontological nature of this processing denotatum has been proofed. The

*systematical rules of Ukrainian and English language structures correlation have been defined. These structures have
been investigated with the focus on their denotatum nature which is viewed as tertium comparationis.*